

ВОЛОДИМИР ПОНОМАРЕНКО [VOLODYMYR PONOMARENKO]
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
[O.O. Potebnya Institute of Linguistics of the National
Academy of Sciences of Ukraine]

НОВІТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

[Modern Loanwords in Ukrainian: Sociocultural Aspects]

Своєрідним епіграфом в окресленому контексті можуть бути часто цитовані мовознавцями й літераторами слова Максима Рильського: «Нове життя нового прагне слова». Але насправді не все виглядає просто й однозначно, оскільки питання виходить за суто мовні межі й набуває соціолінгвістичного значення.

Лексичний корпус будь-якої мови є об'єктивним показником ступеня її історичного розвитку. З одного боку, поява нових слів і виразів є абсолютно логічним і природним явищем. Проте, з другого боку, постає проблема доцільних, виправданих соціальною й мовною логікою меж, адже аксіоматичною є думка про те, що за будь-яких умов кожна мова має зберігати свою своєрідність і неповторність.

На сучасному історичному етапі, позначеному відчутною активізацією міжнародних контактів, у тому числі мовних, поглиблюються процеси мовної взаємодії. За словами відомого мовознавця, «... наш час особливо багатомовний у тому розумінні, що межі всіх культур стрімко розширюються і народи, які ледве знали про існування одне одного, вступають у плідні зв'язки» (Спивак 1989, 40). Варто сказати, що наступні три десятиліття стали виразною ілюстрацією до цієї тези.

Тому лінгвістичні студії з такої проблематики не тільки залишаються актуальними – вони стають дедалі актуальнішими. Про це свідчить, приміром, той факт, що на останньому Міжнародному конгресі славістів, який проходив у Белграді в серпні 2018 року, на засіданнях у різних секціях представниками різних країн і носіями різних мов було виголошено чималу кількість доповідей, присвячених мовним контактам і запозиченням.

Сучасна українська мова не є і не може бути винятком у цьому плані. Збільшення її лексичного фонду відбувається нині без перебільшення інтенсивно. Особливістю мовного розвитку українського сьогодення є постійне зростання обсягу запозичуваної лексики, що стосується насамперед надходжень із англійської мови як майже універсального «донора». Нині такі процеси мають, як відомо, узагальнену, хоча й дещо «латентну», назву – глобалізація, оскільки набули насправді глобального масштабу.

У певному розумінні йдеться про загалом виправдане логікою обставин явище, спричинене політичною, економічною і культурною (гуманітарною) роллю і, відповідно, різновимірною експансією англomовних країн, насамперед США, у сучасному світі. Одним із важливих наслідків є в цьому разі очевидна мовна експансія, істотним чинником якої виступає науково-технічний і соціально-економічний прогрес (Васенко, Дубічинський, Крimeць 2008, 97–98). Тож маємо на увазі насамперед термінологію.

Саме відповідними еволюційними процесами обумовлено новітні лексичні надходження, зафіксовані, хоча й частково, в сучасних вітчизняних лексикографічних та інших виданнях (Нечволод 2014; Семотюк 2011; Скопненко, Цимбалюк 2008; Шевченко, Ніка, Хом'як, Дем'янюк 2008; Скопненко, Цимбалюк 2006; Биби́к, Сютa 2006; Мазурик 2002; Пустовіт, Скопненко, Сютa, Цимбалюк 2000; Морозов, Шкарапутa 2000), а також проілюстровані у низці мовознавчих студій (Чернікова, Смілик 2009, 129–133; Ажнюк 2008, 190–207; Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 279–329).

Чи не найпоказовішою референційною сферою є в цьому сенсі оргтехнічна, а наочними прикладами можуть слугувати загалом «безеквівалентні» на момент запозичення лексеми (тут і далі називаємо відібрані нами з різних джерел найвідоміші й найуживаніші) на зразок

байт, браузер, веб-камера, веб-сайт (щоправда, вживається й «комбінована» назва *веб-сторінка*), *закер, дисплей, драйвер, інтерфейс, кліп, лайк, логін, монітор, онлайн, провайдер, принтер, процесор, риг, сайт, спам, флоп, хард* або *чат* (Коробова 2013, 141–148; Байбакова, Байбаков 2000, 61–63).

У певних випадках можна говорити про наявність питомих відповідників в українській мові (пор. *контент* і *зміст*), але різниця полягає в «електронній» спеціалізації англomовних назв.

Примітною рисою є багатозначність певної частини назв такого роду, маємо на увазі такі, як *апгрейд, скринінг, тригер, файл, хаб* тощо.

Варто зазначити інше характерне явище – розширення семантики цілої низки термінів, що з'явилися в минулому столітті, але стосувалися інших технічних і не тільки технічних галузей. У цьому сенсі показовими є, скажімо, такі найменування, як *сервер, сканер* (у формі *скенер*), *флаєр* (у формі *фляєр*), зареєстровані в академічному словнику іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука (Мельничук 1985).

З іншого боку, свідченням динамічних змін у різних технічних галузях є відносна недовговічність деяких донедавна актуальних назв на зразок *дискета, пейджер*, а також *аудіокасета, відеокасета, відеоплеєр, відеосалон, факс* тощо.

Окремі, загалом розмовні, назви сформувалися вже на основі українських продуктивних моделей: *есемеска, симка, смайлик, флешка*.

З-поміж інших технічних найменувань варто виокремити ті, що стосуються сучасних засобів зв'язку та масової інформації: *блог* і *блогер, гаджет, імейл, інтернет, кліп* і *кліпмейкер, компакт-диск, меседж* (вже і в переносному значенні 'посил'), *нюсмейкер, роумінг, селфі, ток-шоу, фоловер, шоуранер* і т. ін.

Звісно, що корпус новітніх неологізмів англomовного походження не обмежується технічною сферою. В економічному (або ж бізнесовому), а також фінансовому контексті важливе місце посідають нові і вже широкоживані термінологічні назви на зразок *аудит, бартер, бізнес-вумен* (та інші численні назви такого зразка на кшталт *бізнес-ланч, бізнес-план* або *бізнес-тренінг*), *ваучер, дедлайн, дефолт, дилер, дистрибутор* (*дистриб'ютор*), *інвестор, інжиніринг, кешбек, консалтинг, крафт(овий), лізинг, логістика, маркетинг, менеджер, моніторинг, промoуш(е)н, тендер, фандрейзинг, франчайзинг* (пор. давніше надходження з французької мови *франшиза*), *холдинг*. Чимало таких термінів (*брокер, варант, леверидж* і *ліверидж, ритейл, хеджер*) виступає вже в енциклопедичних і навіть країнознавчих виданнях (Сліпушко 2008).

Слід зазначити, що еволюція соціально-економічних орієнтирів спричинила своєрідне переосмислення низки назв, засвоєних іще за радянської доби, що мали «напівлатентну» негативну конотацію, показовими прикладами можуть слугувати, приміром, *агент, бізнес* або *бос*.

Іншою вочевидь релевантною сферою є суспільно-політична. В цьому плані характерними прикладами є *глобаліст, екзит-пол, імідж* та *іміджмейкер, інсайдер, істеблішмент, мейнстрим, піар, рейтинг, сквот, спікер, спічрайтер, спонсор, флешмоб*.

Тісно пов'язаною з названими є сфера послуг (у найширшому розумінні), представлена такими зразками, як *грум, івент* та *івент-менеджер, клінінг, ліфтинг, памперс, паркінг, пірсинг, спреї* (замість *аерозоль*), *фітнес, хоспіс, хостел*. У цьому зв'язку зазначимо, зокрема, як приклад характерного явища те, що давно запозичене слово *сервіс* набуло ширшого значення, вийшовши за межі побутової сфери, до якої можна віднести ще й назви одягу або його видів, як-от *боді* або *пуш-ап*.

Культурна сфера, якщо говорити про англomовні надходження, охоплює насамперед так звану масову культуру: *гіпстер, екшен, портфоліо* (італійського походження, на відміну від слова *портфель*, що прийшло свого часу з французької мови), *рокер, супермодель, топ-модель, треш, фешн, шоу-бізнес*.

Зрештою, те саме можна сказати й про таку царину, як мистецтво і література: пор. *бестселер, блокбастер, гобіт, зомбі, кавер, кастинг, копірайтер, перфоманс, райдер, реаліті, ремейк, реп* і *репер, рокер, саундтрек, сиквел, сингл, ситком, стендап* і *стендапер, три-*

лер, фентезі (відмінне за значенням від давно засвоєного еллінізму *фантазія*), *фронтмен*, *хедлайнер*, *хіт*, *шоу* і *шоумен*.

Традиційною галуззю в плані запозичень з англійської мови є спортивна: пор. *армрестлінг*, *віндсерфінг*, *кікбоксинг*, *овертайм*, *пейнтбол*, *плеймейкер*, *плей-оф*, *скейт* і *скейт-борд*, *фрістайл*.

Ціла низка назв з'явилася завдяки появі закладів «швидкої їжі»: *барбекю* (іспанського походження), *гамбургер*, *кейтеринг*, *муфін*, *попкорн*, *снек*, *спрайт*, *тост*, *фаст(-)фуд*, *чізбургер*, *чізкейк*.

Поза класифікацією залишаються атрибути донедавна «чужого» життя: *байкер* і *байк-шоу*, *бебі-бум*, *боді-арт*, *боді-гард* (*бодігард*), *віайпі*, *кіднепінг*, *офшор* і *офшорний*, *свінгер*, *транссексуал*, до яких варто долучити зафіксовані в згаданому вище радянському словнику *рейдер*, *рекет(ир)*, *термінатор*.

Варто також зазначити нові значення низки відомих слів, таких, як *колектор*, *скаут*, *спікер*, *чартер* (знову ж таки виходимо зі значень, зафіксованих у словнику за редакцією О.С. Мельничука). Окремо слід сказати про поодинокі лексеми кельтського походження, що традиційно надходять через англійську мову: *гельські* (шотландські) *гламур* або *кілт*, ірландське *слоган*.

Нерідко нові запозичені з англійської мови слова мають латинське (наприклад, *опція* або *опціон*), грецьке (*плата* як технічний термін) або французьке (*респект*) походження.

Запозичення з інших германських мов є нині відносно нечисленними: (нім.) *автобан* – поряд із синонімічним (іт.) *автострада*, *гастарбайтер*, *полтергейст*, *шлягер*; у нових значеннях виступають (нім.) *страз*, (шв.) *омбудсмен*. Зауважимо, що сучасні дослідження з такої проблематики є переважно діахронічними (Пиц 2013, 84–99).

Однак з'являються й поширюються нові слова, що походять із інших, зокрема романських, мов.

Історичним фактом є те, що у XVIII–XX ст. абсолютну більшість неологізмів романського походження складали запозичення з французької мови, належні до найрізніших лексико-семантичних розрядів (Сташкевич, Анумедем 2018). У нинішньому столітті картина (з огляду на зазначені вище причини) виглядає інакше. Відносно нечисленні новітні галліцизми загалом обмежуються кількома тематичними категоріями, а саме такими, як політична: *детант* (своєрідний аналог радянзму *розрядка*); соціальна: *бідонвіль*; економічна (комерційна): *бутик* (від грецького етимона йде також укр. *аптека*); сфера послуг і мода: *візаж* і *візажист*, *консьєрж* і *консьєржка*, *кутюрье*, *макіяж*, *от-кутюрь*, *прет-а-порте*, *ресторатор*; технічна: *седан*; мистецька: *шансоньє*; гастрономічна: *буябес* (назва страви окситанського походження), *волован*, *кір* (напій), *крутон*, *раклет* (сир і страва), *шантії*, *шосон*.

Характерним явищем слід визнати розширення семантики й, відповідно, нові номінації у значеннєвому спектрі «давніх» запозичень французького походження, а саме таких, як *багет*, *гарант*, *дефіле*, *дискотека*, *домен* (не без впливу з боку англ. *domain*), *каміон*, *купе*, *мажор*, *медальйон*, *меню*, *планшет*, *реклама*, *трансфер*, *транш* (пор. однокорінне укр. *транжирити*), *тур*, *фігурант*, *фішка*, *шеф*.

Є підстави говорити про новітню хвилю запозичень із італійської мови. Італійський славіст С. дель Гаудіо аргументує це, посилаючись на ті самі глобалізаційні процеси, розвиток ЗМІ, інтернет-спілкування й безпосередні контакти, спричинені насамперед еміграцією багатьох українців до Італії, справедливо зауважуючи при цьому, що багато італізмів, кількість яких постійно зростає, ще не зафіксовано або недавно зафіксовано в письмових джерелах (дель Гаудіо 2015, 119; 120).

З історії відомо, що більша частина запозичень з італійської мови (що в багатьох випадках надходили через російську або польську мови) традиційно стосувалася двох сфер – фінансової і мистецької. Що ж до сучасного періоду, то лише окремі італізми можна віднести до цих категорій: це, наприклад, *банкомат* (іт. *bancomat* є зареєстрованою комерційною назвою італійського фінансового консорціуму, створеного 2008 р., яку було, згідно з наявними фактами, запозичено багатьма мовами країн Східної Європи) або *графіті* (в новому – сучасному

– значенні). Водночас основним джерелом новітніх лексичних надходжень є сфера гастрономічна (в широкому сенсі), представлена такими назвами страв, напоїв і т. ін., що пояснюється значним поширенням італійської культури харчування на українських (і не тільки) теренах. Отже, йдеться про такі характерні і вже частково засвідчені лексикографами назви, як *американо, болоньезе, броколі, брускета, грапа, грісіні, канелоні, капоната, карбонара, карпачо, кростата, лазанья, лимончело, мак'ято, маскарпоне, мокачино, мортадела, моцарелла, паніні, панчета, паста* (вперше запозичено в XIX ст., але в іншому значенні), *піца і піцерія, песто, прошуто, рикота, равіолі, ризото, тальятеле, фокача, цукіні, чабата*. До інших референційних сфер можна віднести слова на зразок *бариста, папараці, студіо*, а також спортивні (насамперед футбольні) терміни *латерале, ліберо, скудето*. Приклад нового значення давно запозиченого слова: *портал* (як оргтехнічний, а не архітектурний термін).

Певною мірою схожу картину спостерігаємо в тому, що стосується сучасних іспанізмів. Якщо раніше з іспанської мови було запозичено чималу кількість екзотизмів (насамперед індіанського походження) та історизмів, то нині засвідчені нами запозичення, за окремими винятками на зразок *гала, мачо, мачизм, наркобарон, сальса, чакра*, а також спортивної лексики на кшталт *мундіаль, примера, трикампеон, ультрас, Оле!* (специфічний випадок запозичення вигук), так само стосуються переважно кулінарії: пор. *альмеха, буррітос, гаспачо, гуакамолє, дорада, емпанадас, енчіладас, кабралес, конґрі, севіче, такос, тапас, тортилья, фахітас, хамон, чилі, чича, чімічанґас, чорисо, чурро(с)*.

Поодинокі запозичення з португальської мови можна віднести до розряду етносимволів Португалії (*фадо*) і, більшою мірою, Бразилії: *капоейра, кашаса, ламбада, фавели, фазенда* (запозичене свого часу з іспанської мови синонімічне *асьєнда* вже фактично забулося), *фейжоада*.

Варто виокремити й таку категорію, як новітні латинізми: *віртуальний, електорат, курсор, маргінал, міленіум, політикум* (з англійської, тому можна назвати це слово псевдолатинізмом).

Водночас слід зафіксувати нові значення цілої низки давно засвоєних слів із класичних європейських мов, як латинських на зразок *анімація, бонус, вірус, інсталятор, інсталяція, локація, негатив, партія, паспорт* (як і в попередньому випадку, порівняно з його значенням за радянської доби), *позитив, презентація, резервація, респондент, ресторація, рецепція, формат, форум*, так і грецьких: *клон, пілон, планктон, схема*.

Прийнято вважати, що запозичення, так само як і неологізми інших типів, збагачують будь-яку мову. А мова – це не тільки спілкування, а й кращий, гуманніший світ – як у широкому, так і в особистісному розумінні. Адже, як просто і мудро сказав сто років тому австрійський філософ Л. Вітґенштейн, «Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt», тобто «Межі моєї мови означають межі мого світу» (Witgenstein). Тож філологічна діяльність має бути спрямованою також на розширення і, водночас, так би мовити, делімітацію цих меж, у різних вимірах. Варто згадати в цьому зв'язку значущу сторінку вітчизняної гуманітарної історії – Кирило-Мефодіївське товариство, діячі якого сповідували принципи загальної освіти, пропаганди й «морального прикладу».

Повертаючись до актуальності проблеми іншомовних надходжень, згадаймо проблемну статтю під промовистою назвою «Які чужоземні запозичення потрібні українській мові?», в якій професор Андрій Медведів із Міннеаполіса (США) цілком резонно ставить запитання: «Але як ці слова сприймаються українською мовою, тобто, чи збагачують вони її, чи навпаки засмічують...» (Медведів 2012, 13). Щоправда, далі він висуває дещо неоднозначну тезу про те, що нині «найбільше запозичень в українську мову потрапляє із двох мов – англійської та російської» (Там же, 13), аргументуючи її, окрім «стандартних» англійських (до того ж у латинській графіці: *block, code, iPhone, media, twitter, transformer* і т. ін.), російськими за походженням «новотворами» (у тому числі словосполученнями) на зразок *бабки, бля, блін, дурак, йолі-палі, кльовий, лох, ні фіґа, пацан, понт, тусовка, чувак* і т. д., що виступають в усному мовленні й навіть у художній літературі.

Однак необхідно зауважити, що всі наведені останнім автором приклади не можна вважа-

ти власне запозиченнями, оскільки такі «вокабули» (до них можна додати ще й такі, як, скажімо, *жесть, ладно, пока*, що вживають у неформальному україномовному контексті навіть філологи і журналісти, в чому автор цих рядків мав змогу пересвідчитися) трапляються або в мовленні російськомовних українців, або в горезвісному суржику, про який той самий автор не раз згадує з відвертою прикрістю.

Що ж до російських запозичень як таких, то в ХХІ столітті вони стали радше okazіональними і, відповідно, немає достатніх підстав говорити про їх апробацію в українській літературній мові. Інша річ – традиційно активна роль російської мови як посередника в проникненні нині насамперед англomовної лексики, зокрема через Інтернет. Процитуймо сучасного мовознавця: «У ряді випадків може стояти питання – росіянізм чи американізм?» (Зарицький 2006, 170). З цього приводу згадаймо відомий «Словник мовних покручів» (щоправда, не нормативний за словами укладача) Олексі Тихого, в якому наведено чимало слів неросійського походження.

Відносно інших слов'янських мов зазначимо, що відповідні запозичення в українській мові є нині так само нечисленними, можна назвати, приміром, *пляцки* (з польської). Водночас вартим уваги є спостереження О. О. Тараненка, стосовне своєрідного відродження «старих» (у тому числі здогадних) полонізмів або «полонізованих» слвоформ) на кшталт *відсоток, наклад, правник, речник, середмістя*, у тому числі й неслов'янських за походженням *агенція, амбасада або гелікоптер* (Тараненко 2008, 160; 162), розцінюючи таке та інші подібні явища як прояви пуристичних тенденцій і, певною мірою, намагання «дистанціюватися» від впливової донедавна російської мови.

Щоправда, такий пуризм не стає на заваді «форенізації» українського лексикону. Порушена тема видається не тільки проблемною, а й критичною, якщо зважити, принаймні, на загрозово значну кількість іншомовних (насамперед англomовних) слів, які з'явилися протягом останніх двох десятиліть і продовжують з'являтися в українській мові, дедалі більшою мірою входячи до ментального лексикону мовців, а також змінюючи світосприйняття та моделювання дійсності особистістю (Манакін 2012, 53; 111). Тому мовознавці говорять і про «заклики до боротьби з навалом новітніх англоамериканізмів та з менш численними запозиченнями з деяких інших мов у нових для української дійсності або істотно оновлених сферах» (Тараненко 2008, 160).

Усвідомлюючи те, що аксіологія є в цьому випадку відносною й суб'єктивною, наголосимо на тому, що неологізаційні процеси, що відбуваються в українській мові вже кілька десятиліть, не є однозначними.

Зауважимо, що не йдеться про неологізми, зокрема запозичення, природні, обумовлені об'єктивними причинами, які мають заповнювати певні лексичні лакуни, як це було віддавна. Маємо на увазі не тільки необхідність позначення нових реалій, а й недостатність або незадовільність відповідних позначень у мові-реципієнті (наприклад, *samit* замість виразу *зустріч на вищому рівні*), тобто про лексику, яку в перекладознавстві прийнято називати безеквівалентною. Те саме стосується також згаданої вище новітньої технічної, економічної та іншої термінології.

Водночас не можна не говорити про зворотний бік ситуації, якою переймаються не тільки мовознавці, а й літератори та інші діячі культури.

Поетеса Ліна Костенко в публіцистичному прозовому творі під промовистою назвою «Записки українського самашедшого», гірко іронізує: «Наші бренди цілком відповідають європейським трендам. Ми вже цілком глобалізувалися. ... У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинґи, лізинґи й консалтинґи. Рейтинґи, брифінґи, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педераста. Все як у людей», а в інших місцях робить невтішний висновок про те, що «Нація навіть не косноязыка. Нація недорікувата» і взагалі (вустами героїні) про «деградацію культурного коду», а також про те, що «Моральний лепрозорій розповсюджує коросту слів» (Костенко 2011, 120; 156; 263; 290). Коментарів ці рядки вочевидь не потребують.

Наведений перелік можна доповнити такими зразками, як *кластер, постер і блістер*,

стейк, кейк і брейк, фейс і кейс, пристрої і прилади стали девайсами, а дурні або йолопи виявилися дебілами або ж даунами, до пуловерів додалися турновери, до фанатиків приєдналися фанати й фани, до алкоголіків – трудоголіки з шопоголіками тощо. Підлітки перетворюються на тинейджерів, няні – на бебі-сітерів, покупці – на басрів, користувачі – на юзерів, невдахи – на лузерів, залицяльники – на пікаперів, приятелі або кавалери – на бой-френдів, заходи (вже не кальковані колись міроприємства) – на івенти, а провали – на фейли.

Повернімося до «Записок» Л. Костенко. Навіть на прикладі декількох слів, що їх наводить авторка, можна простежити основні тенденції, які певною мірою визначають лексичну еволюцію сучасної української мови, точніше її в певному сенсі хибну спрямованість. Візьмімо хоча б перші два слова: *бренд* і *тренд*, які вже зафіксовано в сучасних словниках української мови. Тут спостерігається досить своєрідне явище: заміна відносно давніх іншомовних запозичень (відповідно німецького й латинського походження, тобто *марка* і *тенденція*) новітніми (англомовними).

Утім, такі речі не обмежуються, звичайно, бізнесовою (діловою) або технічною сферою, в яких відбуваються особливо інтенсивні мовні процеси, до того ж і зворотного характеру, адже швидкий прогрес у цій галузі спричинює поступовий вихід із мовного вжитку назв на позначення реалій, які вже можна вважати застарілими (*відеоплеєр*, *відеокасета*, *пейджер*, *дискета*, ще раніше цей ряд поповнили *магнітола*, *радіола*, а також *транзистор* у значенні 'портативний радіоприймач'), навіть звична донедавна (згадана вище) аббревіатура *ЕОМ* (рос. *ЭВМ*) фактично перетворилася вже на архаїзм, поступившись місцем *комп'ютерові* (а також таким назвам, як *ноутбук*, *нетбук*, *лептоп*, *планшет* тощо).

Відбувається витіснення традиційних (нерідко просто «призабутих» назв, стосовних, скажімо, сфери обслуговування (*сервісу*), і звична колись *адміністраторська (стійка)* перетворилася на незугарний *ресепш(е)н*. На нашу думку, досить поширені нині в розмовному мовленні словосполучення на зразок *на ресепшені* інакше як потворними назвати не можна.

До цього ж ряду слід віднести й неологізми, належні до різних інших лексико-семантичних груп, на зразок *скутер* (цей транспортний засіб нічим не відрізняється від відомого всім *моторолера*) або ж *тату* (полінезійського, як відомо, походження) – замість *татуювання* (а є ще й *татуаж*, що тлумачиться як *татумакіаж*). Із французьким за походженням *макіажем* конкурує *мейкап*, слово, що надійшло з англійської мови.

На окрему увагу заслуговує кулінарна сфера, у тому числі пов'язані з нею ботанічні та зоологічні назви. Тут теж простежується певна тенденція до заміни консолідованих у мові запозичень із різних мов новітніми англомовними «ксерокопіями»: так, приміром, відомий усім німецький *бутерброд*, принаймні у сфері громадського харчування, давно вже став англійським *сандвічем*, а французький *омар* – знову ж таки англійським – *лобстером*. (До слова, скажімо, в італійській мові бутерброд і сандвіч традиційно називаються власним словом *panino*, буквально 'хлібець', на основі якого порівняно недавно утворилася фантазійна «греко-латинська» назва *paninoteca* ('бутербродна'.) Щоправда, в останньому випадку можна говорити про певні історичні або навіть соціальні причини. Йдеться про те, що запозичене ще до 1917 р. слово *омар* за радянської доби стало майже екзотизмом через невідомість відповідної реалії абсолютній більшості мовців, нині ж реалія, так би мовити, повернулася, але вже під новою назвою.

До інших тематичних сфер належать схожі випадки з такими словами, як (нім.) *кегельбан* і (англ.) *боулінг*, (нім.) *прейскурант* і (англ.) *прайс-лист*, (франц.) *культуризм* і (англ.) *бодібіл-дінг*, (франц.) *суаре* і (англ.) *ла(р)ті*, (іт.) *мачедонія* і (франц.) *маседуан*.

Подібна історія сталася також із маловідомою раніше в наших краях середземноморською рослиною, що в ботанічному лексиконі української мови має латинську назву *ерука* і слов'янську *гулявник*, відомі відносно вузькому колу фахівців. Нині ж, завдяки популярності закладів, що пропонують страви італійської кухні, багато хто засвоїв італійську назву *рукола* на позначення «модного» салатного компонента, так називаються навіть деякі заклади громадського харчування. Згадаймо в цьому контексті й слова популярної в 60-і роки шкільної

пісні на слова російського поета Марка Лисянського в перекладі Бориса Олійника: «Через луг, де росте материнка, там, де трави рясні, запашні...». Навряд чи назва трави *материнки* (вона ж *душиця, душинка, лебідка, зіновка*) асоціюється в сучасних мовців із добре відомою нині приправою *орегано*.

Не менш показовим видається випадок із назвами всесвітньвідомого італійського сиру, що має в нас зумовлену історичними обставинами французьку назву *пармезан* (франц. *parmesan* – власне ‘пармський’, є відповідником іт. *parmigiano*). Оскільки назване українське слово давно стало раритетним, у супермаркетах уже нерідкісний нині продукт виставляється нині під малозрозумілою й орфографічно неточною транслітерованою назвою *парміджіано*, а в ресторанах подається під спрощеною й комерційно некоректною назвою «*Парма*».

І ще про нові слова італійського походження. Якщо такі слова (асимільовані вже українською мовою), як *піца, спагеті, к'янті*, із деяким застереженням *еспресо* (свого часу поширеною на наших теренах була так звана *кава-експрес*) або *тирамісу*, є загалом мовно й культурологічно виправданими, оскільки позначають суто італійські за походженням реалії, що стали надбанням матеріальної культури багатьох країв, то критики не витримують такі поширені вже назви, як *лате* або навіть *лате́* (тобто просто кава з молоком, наведена щойно назва якої має в основі італійський композит *caffelatte*, буквально ‘кавомолоко’, проте в українській назві – мабуть, для зручності – залишилася лише друга частина, що означає просто ‘молоко’, до того ж більшість мовців вимовляє її на французький кшталт, тобто з наголосом на останньому складі. Отже, французьке за звучанням слово, що відбиває італійську назву молока, стало позначати різновид української кави, поповнивши в такий спосіб горезвісну сім'ю мовних покручів (за образною термінологією згаданого вище Олексі Тихого). Іншим типовим для розмовної мови сьогодення є поширення свого роду «мовних вірусів», що охопили низку давно засвоєних іншомовних слів і виразів на зразок відверто дражливих (лат.) *реальний (реально)* або *в шоці*, які нерідко можна почути і в телепрограмах від політиків, журналістів або артистів, не кажучи вже про «пересічних» громадян.

Варто сказати, що стосовно інших слов'янських і неслов'янських мов (у зарубіжних країнах) спостерігаються певні спроби послабити потік новітніх англіцизмів (насамперед американізмів), про що можуть свідчити приклади калькування англomовних слів і словосполучень на зразок ісп. *perro caliente* і порт. *cachorro quente* ‘хотдог’ (букв. ‘гаряча собака’), морфологічної трансформації запозичень для їх природнішого звучання: пор. п. *frutki* ‘картопля фри’, ісп. *hamburguesa* ‘гамбургер’, а також використання питомої лексики на позначення нових реалій шляхом вторинної номінації: п. *ciucholand* ‘секонд-хенд’, п. *drukarka*, іт. *stampante*, ісп. *impresora* ‘принтер’, *vaqueros* (букв. ‘пастухи’ або ‘пастуші’) ‘джинси’, *palomitas* (букв. ‘голубки’) ‘попкорн’ і т.д.

Деякі центральноєвропейські мови, які досі використовувалися вужче або не використовувалися в деяких галузях, стали державними мовами, а згодом – і мовами Євросоюзу. Процес інтеграції і відповідні зміни спричиняють виникнення нових термінів, відповідники яких необхідно знаходити. Це важливе політичне, мовне і професійне завдання, для розв'язання якого у багатьох країнах було створено термінологічні центри або подібні інституції. Наприклад, у Литві ці функції виконує Державна комісія литовської мови, створена при Сеймі Литовської Республіки. У литовській мові (як, скажімо, в таких мовах, як ісландська, фінська, угорська або іврит) виразно спостерігається намагання творити власні терміни. Оскільки життя постійно вимагає нових слів на позначення нових реалій, мовознавці мають швидко реагувати на потреби, що їх диктує життя. Фактично на національному рівні за сприяння створеної в XVII ст. Французької академії здійснюється контроль із метою запобігання проникненню надмірної кількості іншомовних слів до французької мови, хоча відчутних результатів немає і дедалі більше дається взнаки те, що має оригінальну назву *franglais*, що можна порівняти з іншими різновидами мішаного мовлення – *Spanglish, Dunglish* тощо.

Тож одним із практичних завдань, незмінно актуальних для філологів, є пропагування й захист мовно-культурних норм, турбота про культуру української мови як невід'ємну частину національної ідентичності і культури.

Література

- АЖНЮК, Б. М. (2008): Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах. *Мовознавство*, № 2–3 (245), с. 190–207.
- БАЙБАКОВА, І. М./БАЙБАКОВ, К. В. (2000): Англіцизми в українських комп'ютерних програмах та мові професіоналів. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»*, № 381: *Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики*, с. 61–63.
- БИБИК, С. П./СЮТА, Г. М. (2006): *Словник іношомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків: ФОЛІО.
- ВАСЕНКО/Л. А./ДУБІЧИНСЬКИЙ, В. В./КРИМЕЦЬ, О. М. (2008): *Фахова українська мова*. Київ: Центр учбової літератури.
- ГЕДІС, С. (2015): Італійський лексичний компонент в українській мові. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал*, № 2, с. 119; 120.
- ЗАРИЦЬКИЙ, О. В. (2006): Російські лексичні запозичення: сучасна українська публіцистика. *Культура народів Причорномор'я*, № 82, с. 170.
- КЛИМЕНКО, Н. Ф./КАРПІЛОВСЬКА, Є. А./КИСЛЮК, Л. П. (2008): Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: ВД Д. Бураго.
- КОРОБОВА, І. О. (2013): Новітні англіцизми у сфері високих технологій сучасної української мови. В: Федурко М. Ю. (гол. ред.): *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, с. 141–148.
- КОСТЕНКО, Л. (2011): *Записки українського самашедшого*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
- МАЗУРИК, Д. (2002): *Нове в українській лексиці. Словник-довідник*. Львів: Світ.
- МАНАКІН, В. М. (2012): *Мова і міжкультурна комунікація*. Київ: ВЦ «Академія».
- МЕДВЕДІВ, А. Р. (2012): Які чужоземні запозичення потрібні українській мові? В: *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XII Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012»*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- МЕЛЬНИЧУК, О. С. (1985): Мельничук О. С. (ред.). *Словник іношомовних слів*. Київ: Гол. ред. УРЕ.
- МОРОЗОВ, С. М./ШКАРАПУТА, Л. М. (2000): *Словник іношомовних слів*. Київ: Наукова думка.
- ПИЦ, Т. Б. (2013): До історії дослідження німецьких запозичених слів в українській мові. *Українська мова*, № 2, с. 84–99.
- ПУСТОВІТ, Л. О./СКОПНЕНКО, О. І./СЮТА, Г. М./ЦИМБАЛЮК, Т. В. (2000): *Словник іношомовних слів*. Київ: Довіра.
- СЕМОТЮК, О. П. (2001): *Сучасний словник іношомовних слів*. Київ: Ранок.
- СКОПНЕНКО, О. І./ЦИМБАЛЮК, Т. В. (2008): *Сучасний словник-мінімум іношомовних слів*. Київ: Довіра.
- СЛІПУШКО, О. М. (2008): *Україна. Енциклопедичний словник*. Київ: Аконт.
- СПИВАК, Д. Л. (1989): *Как стать полиглотом*. Ленинград: Лениздат.
- СТАШКЕВИЧ, І. А./АНУМЕДЕМ, Л. (2018): Лексичні запозичення з французької мови у різних сферах використання, В: *Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, Вінниця, 14–23 березня 2018 р. <<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum-2018/paper/view/4491>> [online]. [cit. 28. 6. 2019].
- ТАРАНЕНКО, О. О. (2008): Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*, № 2–3, с. 160; 162.
- ЧЕРНІКОВА, Л. Ф./СМІЛИК, Т. І. (2009): Англіцизми в сучасній українській мові. *Культура народів Причорномор'я*, № 152, с. 129–133.
- ШЕВЧЕНКО, Л. І./НІКА, О. І./ХОМ'ЯК, О. І./ДЕМ'ЯНЮК, А. А. (2008): Шевченко, Л. І. (ред.). *Новий словник іношомовних слів : близько 40 000 сл. і словосполучень*. Київ: АРІЙ.
- WITGENSTEIN, L. Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. <<http://people.umass.edu/klement/tp/>> [online]. [cit. 28. 6. 2019].

Профіль автора:

Пономаренко Володимир Панасович
Доктор філологічних наук, старший науковий співробітник

Наукові інтереси: історія, лексикологія, типологія романських, германських, слов'янських та інших мов

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України, відділ загального та порівняльно-історичного мовознавства.

vladimirlingua@gmail.com

Author's Profile:

Ponomarenko Volodymyr

Doctor of Philology, senior research associate.
Scientific interests: History, Lexicology, Typology of Romance, German, Slavic and other Languages.

O. O. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

vladimirlingua@gmail.com